

Reflexe oborových praxí studentů jako výzva ke změnám v koncepci učitelského vzdělávání

School practice reflection of future teachers as a challenge to make changes in the teacher-training conception

Eva Marádová

Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta

Klíčová slova: pedagogická praxe, kurikulární reforma, strukturované studium učitelství

Key words: pedagogical practice, curricular reform, structured teacher training

Abstrakt

Příspěvek předkládá výsledky dlouhodobého sledování úspěchů i problémů studentů učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů při jejich oborové pedagogické praxi. Zjištěné skutečnosti srovnává s dílčími výstupy projektu „Koncepce a ověření nového modelu pedagogické praxe v strukturovaných studijních programech pregraduální přípravy učitelů na PedF UK v Praze“, jehož řešení na katedře školní a sociální pedagogiky je podpořeno Evropským sociálním fondem, státním rozpočtem České republiky a rozpočtem Hlavního města Prahy. Stat' upozorňuje na nutnost zohlednit při koncipování učitelských studijních programů aktuální potřeby studentů vstupujících do pedagogické praxe.

Abstract

The contribution presents results of a long-term research dealing with successes and problems of students, future teachers of comprehensive courses, during their school practice. The findings are compared with partial outcomes of the project “Conception and verification of the new model of pedagogical practice in structured study programs of pre-gradual teacher training at Pedagogical Faculty, Charles University in Prague”. The project is conducted by the Department of School and Social Pedagogy and co-financed by the European Social Fund, state budget of the Czech Republic and budget of the city of Prague. The treatise emphasizes the necessity to take into account current needs of students facing their school practice period in the conception of teacher-training programs.

1 Úvod

Teoretické studie i praktická výzkumná šetření realizovaná v poslední době jednoznačně potvrzují význam pedagogické praxe v pregraduálním učitelství. Vhodně koncipovaná pedagogická praxe usnadňuje studentům učitelství plynulý vstup do jejich budoucí profese. Poskytuje prostor pro vytváření a prohlubování základních didaktických dovedností v oblasti diagnostiky, hodnocení, komunikace, organizace a řízení vzdělávacího procesu se zaměřením na studovanou vzdělávací oblast. Rozvíjí sebereflexi praktikujícího studenta, na jejímž základě může sám dojít k poznání, jaké je jeho vlastní pojetí učitelství, které oblasti učitelství by měl během studia a v rámci dalšího vzdělávání cílevědomě rozvíjet.

V návaznosti na transformační procesy ve školství jsou také na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze sledovány určité domény pedagogických praxí, a to z pohledu pedagogiky, psychologie i oborových didaktik ve snaze hledat cesty ke komplexnímu řešení problémů plynoucích především ze specifického vztahu pedagogických praxí k ostatním složkám vzdělávání učitelů. V dlouhodobém horizontu je možno zaznamenat dílčí pokusy o intenzivnější propojení pedagogicko-psychologických modulů studia učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů (VVP) pro SŠ a 2. stupeň ZŠ s výukou oborových didaktik a oborových pedagogických praxí, a to zejména v oboru matematika (Kubínová, 2003) nebo rodinná výchova (Marádová, 2003). Zkušenosti, které přinesl integrovaný přístup k reflektování aktivit studentů na praxích, se staly významným východiskem pro koncipování zcela nového modelu pedagogických praxí na fakultě.

2 Pokus o integraci v současné koncepci pedagogických praxí na UK v Praze – Pedagogické fakultě

Systém pedagogických praxí v „dobíhajícím“ pětiletém magisterském studijním programu Učitelství pro SŠ na Univerzitě Karlově v Praze – Pedagogické fakultě je tvořen třemi moduly:

- a) **Pedagogicko-psychologická praxe** je organizovaná katedrou školní a sociální pedagogiky. Týká se všech studijních oborů VVP a je zařazena **do 3. ročníku** studia v rozsahu 6 týdnů.
- b) **Souvislá pedagogická praxe na základních školách** v obou studovaných oborech probíhá v letním semestru **4. ročníku** studia pod garancí jednotlivých oborových kateder po dobu 4 týdnů.
- c) **Souvislá pedagogická praxe na středních školách** v obou studovaných oborech je zařazena v učebním plánu do zimního semestru **5. ročníku** v trvání 4 týdnů. Garantem jsou opět oborové katedry.

Dlouhodobé sledování „pedagogických začátků“ absolventů studijního **oboru rodinná výchova** (tj. učitelů – specialistů pro oblast výchovy ke zdravému životnímu stylu na školách) odhalilo, s jakými problémy se v praxi setkávají a jak jsou připraveni k jejich řešení. Poskytlo podklady pro inovaci programu pregraduální přípravy a umožnilo

specifikovat kompetence budoucích učitelů nezbytné pro realizaci programů podpory zdraví. Především však byla potvrzena potřeba hlubšího vnitřního propojování teoretických a praktických modulů studia, a to nejen v rámci samotného oboru, ale v přímé vazbě oborového studia na pedagogicko-psychologickou přípravu.

Ve výzkumném šetření jsme získali v průběhu let 1996 – 2006 výpovědi 126 absolventů oboru rodinná výchova. Asi nepřekvapí, že za hlavní problémy současnosti, s nimiž se musí vyrovnat začínající učitel, označují zajištění motivace žáků, udržení kázně při vyučování a řešení kázeňských přestupků. Učitelé rodinné výchovy však upozorňují i na další úskalí spojená se vstupem do praxe, která jsou specifická pro právě jimi realizovanou oblast vzdělávání a celkovou podporu zdraví na škole.

V důsledku informatizace společnosti a rozvojem mediální komunikace dochází k takřka „neřízené“ informovanosti žáků, která ovlivňuje jejich názory a postoje. Média se stávají důležitým socializačním faktorem, mají výrazný vliv na chování žáků, na utváření životního stylu a na kvalitu života vůbec. Přitom sdělení, jež jsou médiím nabízena, mají nestejnorodý charakter a často manipulativní záměr. Připomeňme, že se jedná o tak závažná témata jako rizika autodestruktivních závislostí, reprodukční zdraví a sexuální výchova, manželství a rodičovství, ochrana osobního bezpečí aj. Vstupní znalosti žáků téhož věku (v jedné třídě) jsou v tomto ohledu obtížně srovnatelné a očekávání velmi rozdílná. Pro učitele rodinné výchovy to znamená implementovat do svých tematických plánů a projektů pro práci s prekoncepty v novém, netradičním pojetí. Didaktická transmise, má-li zohlednit aktuální stav věcí, by měla vycházet z pedagogické diagnostiky. V této souvislosti dotazovaní absolventi doporučují rozšířit v pregraduálním studiu praktickou přípravu v oblasti pedagogické diagnostiky a reflektivní praxe.

Výsledky výzkumné sondy potvrzují, že efektivní výchova ke zdravému životnímu stylu (každodenní působení v oblasti prevence sociálně patologických jevů, identifikace problémů a včasná intervence zajišťující bezpečí dětí) vyžaduje, aby pedagog dokázal aplikovat získané odborné znalosti a dovednosti v podmínkách aktuálních situací. Z těchto důvodů jsme se pokusili umožnit studentům oboru rodinná výchova pravidelný kontakt s praxí v průběhu celého studia.

V čem spočívá námi ověřený inovativní model pedagogické praxe?

a) Prvním předpokladem bylo navázání a rozvíjení úzké spolupráce s fakultní školou (Fakultní základní školou gen.por. Františka Peřiny v Praze), která se tak stala pro naše studenty plnohodnotným klinickým pracovištěm. Zde probíhá již několik let šestitýdenní pedagogicko-psychologická praxe studentů 3. ročníku oboru rodinná výchova. Vedení školy s týmem vybraných pověřených pedagogických pracovníků se podílí na přípravě harmonogramu i na obsahovém zajištění seminářů poskytujících reálný vhled do práce současné školy. Na škole se podařilo vytvořit podnětné prostředí využívající erudici zkušených učitelů k posílení praktické složky výuky studentů se zřetelem na výše zmíněná specifika oboru rodinná výchova.

b) Obsahové propojení seminářů a spolupráce garanta oborové didaktiky při organizaci pedagogicko-psychologické praxe umožnily efektivně využívat čas, který studenti tráví na fakultní škole. Postupně se podařilo koordinovat zadávání úkolů studentům, tvořit strukturu portfolia a v seminářích poskytovat prostor pro teoretickou reflexi prvních praktických zkušeností i sebereflexi studentů v roli učitele.

c) Semináře ze školní pedagogiky a psychologie poskytují zázemí pro osvojení metod pedagogické a psychologické diagnostiky. Současně studenti (v prostoru výuky oborové didaktiky) připravují nástroje k mapování edukační reality v oblasti podpory zdraví. V rámci aktivit na škole pak studenti realizují vlastní „výzkumné sondy“ směřované především do oblasti sociální pedagogiky (problematiky zneužívání návykových látek, výskytu agresivity a šikany mezi dětmi, xenofobie, násilí na dětech, komerčního sexuálního zneužívání, stavu sociálně právní ochrany dětí apod.), zjištěné výsledky vyhodnocují, vzájemně porovnávají a diskutují.

d) Záměrem inovativního modelu je také motivace studentů k učitelské profesi pomocí komplexního vstupu do praxe. V návaznosti na plnění zadaných úloh portfolia má student možnost poznávat školu a žáky z různých úhlů pohledu. Za cenný považujeme prostor pro první krůčky v roli učitele, suplované hodiny a jejich reflexi, neformální komunikaci se žáky při vybraných aktivitách. Kritické přezkoumávání vlastní činnosti, přemýšlení nad důsledky svého jednání v roli učitele již v této etapě studia pomáhá studentům zvládnout náročné požadavky oborové didaktiky a připravit se na projektování výuky při souvislé oborové praxi.

Na základě výsledků průběžné evaluace můžeme konstatovat, že přístup k pojetí praktické přípravy učitelů rodinné výchovy propojením pedagogicko-psychologické praxe s cílenými samostatnými aktivitami v rámci oborové didaktiky považovali studenti za přínosný. Realitě se přiblížila zejména jejich očekávání při nástupu na souvislou oborovou praxi ve 4. ročníku. Po absolvování oborové praxe jsme zjišťovali názory studentů na jejich „klinický“ pobyt na fakultní škole a jejich hodnocení se závěrem, v čem jim nejvíce pomohl.

Nejčastější odpovědi ohledně přínosu lze shrnout do několika okruhů:

- seznámení s chodem školy, s organizací výuky, se školskou legislativou, vzdělávacími programy přímo v praxi;
- identifikace široké palety problémů, které škola v souvislosti se vzděláváním žáků řeší;
- příležitost pro komunikaci se žáky, poznání jejich věkových zvláštností, odhalení problémů, které na žáky doléhají;
- inspirace získané od zkušených učitelů v oblasti forem, metod výuky;
- získání výukových pomůcek, materiálů, pracovních listů pro žáky;
- možnost vyzkoušet si práci se žáky „nanečisto“;
- reálný pohled na učitelskou profesi.

Jednoznačně se ukázalo, jak klíčovou úlohu v celém modelu praktické přípravy hraje fakultní škola. V našem případě to je role výrazně pozitivní – některé studenty rodinné výchovy totiž práce na škole zaujala do té míry, že právě sem nastoupili jako učitelé po absolvování studia.

3 Projekt nového modelu pedagogické praxe

V souladu s Boloňskou deklarací a Zákonem o vysokých školách (1998) přistoupila Pedagogická fakulta UK ke strukturaci pregraduální přípravy budoucích učitelů (akreditace 2005). Nová koncepce bakalářských a navazujících magisterských studijních programů vedla k nutnosti zásadně změnit pedagogicko-psychologickou část učitelství, včetně pedagogické praxe, která je její podstatnou součástí.

Základem pro přípravu této nové koncepce je vymezený profil absolventa daného studijního programu. Absolvent navazujícího magisterského studia učitelství pro SŠ získá potřebné vědomosti a dovednosti v odborných základech obou aprobačních předmětů. Současně budou rozvinuty jeho kompetence pedagogicko-psychologické a oborově didaktické tak, aby došlo k úzké provázanosti všech složek jeho připravenosti v rovině teoretické i praktické.

Dominantou navazujícího magisterského studia je proto studium pedagogicko-psychologických disciplín a oborových didaktik obou aprobačních předmětů. Systém povinných a povinně volitelných kurzů oborových didaktik je vybrán tak, aby umožnil funkční propojení s pedagogicko-psychologickými disciplínami na jedné straně a s pedagogickou praxí na straně druhé. Absolvent navazujícího magisterského studia bude plně kvalifikován a připraven jako učitel všeobecně vzdělávacích předmětů na SŠ a ZŠ.

Z výše uvedeného jasně vyplývá, že pedagogická praxe je ve studijním programu implementována pojata jako nezbytná součást učitelství. Program předpokládá její klíčovou roli ve vytváření profesních kompetencí učitele, proto by měl poskytovat dostatečný prostor pro naplňování zamýšlených cílů. Jak propojit jednotlivé moduly výuky a zajistit, aby se student – budoucí učitel – dokázal orientovat v dané pedagogické situaci, pochopil její kontext a správně vybíral z možných modelů jejího řešení? Určitý model pak může konfrontovat s dosavadními znalostmi a zkušenostmi a osvojenou dovednost vyzkoušet ve vlastní výuce s uplatněním sebereflexe. Reflexivní pojetí praxe mu umožňuje uvědomovat si vlastní učební styl, reálně zhodnotit své vlastní profesní dovednosti. Uplatňuje v praxi metody posuzování edukační činnosti svých kolegů v propojení s metodami sebereflexe.

Významnou podporou při hledání cest k optimálnímu zapracování pedagogické praxe do nově pojatého učitelství je projekt „**Koncepce a ověření nového modelu pedagogické praxe ve strukturovaných studijních programech pregraduální přípravy učitelů na PedF UK v Praze**“, který je v období od 1. září 2006 do 30. srpna 2008 řešen týmem pracovníků z katedry školní a sociální pedagogiky a dalších pracovišť PedF UK v Praze. Projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem, státním rozpočtem České republiky a rozpočtem Hlavního města Prahy.

Cílem projektu je vypracovat novou koncepci obsahového a metodického zaměření i organizačního zajištění pedagogické praxe studentů učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů pro 2. a 3. stupeň škol, která umožní sjednotit přístupy pedagogů, psychologů, oborových didaktiků a učitelů fakultních škol při realizaci pedagogické praxe.

Projekt vychází z předpokladu, že výrazně posunout kvalitu profesní přípravy budoucích učitelů lze jen tehdy, není-li praxe izolovaným konceptem v rámci praktické přípravy budoucích učitelů, ale stane se funkční součástí celkového pojetí pedagogicko-psychologické přípravy, logickým výsledkem přijaté koncepce profilu absolventa fakulty vzdělávající učitele.

Ve strukturované podobě studia byla pedagogicko-psychologická praxe přesunuta do magisterského studia. Tím nastala situace, kdy je nutné vzhledem k efektivnímu využití čtyř semestrů magisterské části studia koncipovat praxi tak, aby v ní byly funkčně integrovány vzdělávací potřeby z oblasti pedagogicko-psychologické i oborově didaktické.

Konkrétné to znamená **vzájemné propojení**:

- pedagogicko-psychologických disciplín,
- oborových didaktik,
- pedagogicko-psychologické praxe,
- oborově didaktické praxe.

V současné době byla dokončena první etapa projektu. K dispozici je **vypracovaný návrh nového pojetí praxe, který byl** v průběhu letního semestru akademického roku 2006/07 **pilotně ověřován** na čtyřech fakultních školách.

Pro vedení praxe byl v každé škole ustanoven multidisciplinární tým vyučujících složený z pedagoga, psychologa, oborového didaktika a garanta praxe (fakultního učitele) ve škole. V rámci pilotáže proběhly nově koncipované semináře, jejichž program vychází ze spolupráce celého pracovního týmu založených na aktivním hledání a objevování podstatných oborově didaktických, pedagogických a psychologických souvislostí.

V průběhu pilotáže měli studenti možnost získat konkrétní představu o reálných podmínkách výuky na školách. Reflexivní pojetí praxe jim umožnilo lépe pochopit vlastní silné a slabé stránky, reálně zhodnotit své profesní dovednosti. To vše může být odrazovým můstkem pro přípravu na řešení konkrétních životních situací, se kterými se budou ve své profesi setkávat.

V navrženém modelu byla ověřována reflexe praktických aktivit a hodnocení všech integrovaných kurzů prostřednictvím jednoho portfolia.

Portfolio tvořily následující složky:

- reflektivní učitelská bilance – příběh vyučovacích hodin;
- písemný záznam strukturovaného pozorování;

- učitelovo pojetí výuky, propojené s diskusí na semináři;
- škola jako sociální útvar;
- popis vybrané problémové situace a návrh jejího řešení;
- specifika role třídního učitele;
- projekt (příprava) a realizace vyučovací jednotky zaměřené na budování prosociálních postojů a prevenci nekázně;
- analýza hodin na základě pozorování výuky;
- pedagogicko-psychologická charakteristika žáka s důrazem na školní vývoj žáka;
- pozorování – didaktická analýza z pohledu oborové výuky;
- analýza práce s chybou v rámci oborové didaktiky;
- zpracování projektu výukových hodin studovaného oboru.

Sledovanou součástí pilotáže byla specificky koncipovaná průběžná evaluace, založená na hodnocení s využitím **pedagogické supervize studentů** učitelství na praxi. Záměrem hospitací a následných rozborů bylo: **hodnotit, podpořit, rozvíjet**. Navržený systém hospitací využíval vícenásobný proces reflexe, který zahrnuje sebereflexi, vrstevnickou reflexi a externí reflexi.

V praxi to znamenalo, že **hospitací a následných rozborů se účastnili**:

- fakultní učitel,
- student, který vedl vyučovací jednotku,
- studenti, kteří prováděli vrstevnická hodnocení,
- zapojení vyučující pedagogických a psychologických seminářů,
- oborový didaktik,
- student – pozorovatel a zapisovatel.

Tento způsob řízení rozborů umožnil studentům zdokonalovat se ve zvolené profesi, získat zpětnou vazbu (zejména od zkušeného fakultního učitele, garanta pedagogicko-psychologické části praxe a oborového didaktika). Zároveň podpořil schopnost pracovat se sebereflexí, dovednost hodnotit (vrstevnické hodnocení) a reflektovat svoje hodnocení. K novým prvkům patřilo ověření efektivity vedení záznamů pohospitačních rozborů.

Ve výstupní evaluaci první etapy projektu byly vyhodnoceny strukturované podklady zpracované všemi zúčastněnými subjekty: vyučujícími reflektivních seminářů, oborovými didaktiky, fakultními učiteli, studenty i žáky fakultních škol.

Pro hodnocení studenta fakultním učitelem byla ověřována posuzovací škála, na které dle legendy fakultní učitel označil, do jaké míry dané tvrzení nebo profesní kompetence odpovídají jeho hodnocení studenta/studentky ve vymezených oblastech:

- **Obecné profesní kvality** (např. pečlivost, zodpovědnost, pozitivní přístup k profesi učitele, komunikační dovednosti, kultivované vystupování, erudovanost ve vyučovaném předmětu, schopnost pracovat se sebereflexí).

- **Plánování výuky** (např. správně stanovené cíle a metody výuky, vhodně zvolené hodnocení výsledků učení žáků, vhodně zvolené pomůcky a technika).
- **Řízení třídy** (např. styl vedení odpovídající situaci ve třídě, time management, úroveň kázně umožňující práci v hodině).
- **Průběh výuky** (např. adekvátní verbální i neverbální projev, správně formulované otázky, respektování individuálních schopností žáků).

Ověřovaným evaluačním nástrojem byl také záznamový list pro autoevaluaci studenta. K otázce „*Jak hodnotíte sami sebe?*“ se studenti vyjádřili pomocí shodné škály, která byla použita také pro hodnocení studenta fakultními učiteli. Navíc uvedli své silné profesní stránky, co by chtěli změnit, případně zlepšit. Tento materiál sloužil jako podklad k závěrečnému rozhovoru s fakultním učitelem.

Zásadní vyjádření k projektu připravené vyučujícími pedagogických a psychologických reflektivních seminářů a oborovými didaktiky bylo podrobena strukturované analýze a následné diskuzi všech zúčastněných s cílem optimalizovat vstupní determinanty, zajistit organizační podmínky pro následné ověřování navržených materiálů a upravit portfolio ve smyslu závěrů první etapy pilotáže. Informace o projektu a konkrétní výstupy první etapy ověřování jsou k dispozici na webových stránkách projektu (<http://praxe.pedf.cuni.cz:8080/Plone>)

4 Shrnutí

Dosavadní řešení projektu potvrzuje opodstatněnost již v minulosti diskutované potřeby komplexního přístupu k pedagogickým praxím. První etapa ověřování nového návrhu modelu pedagogických praxí na naší fakultě potvrdila, že propojení jednotlivých typů praxí ve studijních programech učitelství pro ZŠ a SŠ je opodstatněné, avšak vyžaduje systémovou analýzu podmínek, nadstandardní spolupráci kateder pedagogiky a psychologie s garanty oborových didaktik jednotlivých studijních oborů, koordinovanou přípravu způsobů hodnocení, které by bylo možno aplikovat při realizaci a reflexi praktické složky přípravy budoucích učitelů. Pokud se podaří objektivizovat určitá evaluační kritéria, můžeme uvažovat o implementaci výsledků hodnocení pedagogických praxí do celkového výstupního hodnocení (státních závěrečných zkoušek) studentů učitelství.

Literatura

- KUBÍNOVÁ, M. Jaké jsou podmínky partnerství mezi fakultní školou a fakultou? In *Pedagogická praxe*. Praha: UK – PedF, 2003, s. 32-37. ISBN 80-7290-105-2
- MARÁDOVÁ, E. Význam pedagogické praxe pro rozvíjení didaktických dovedností učitelů v oblasti výchovy ke zdravému životnímu stylu. In *Pedagogická praxe*. Praha: UK – Pedf, 2003, s. 152-156. ISBN 80-7290-105-2
- MAREŠ, J., SLAVÍK, J., SVATOŠ, T., ŠVEC, V. *Učitelovo pojetí výuky*. Brno : Masarykova univerzita, 1996.
- Prezentace projektu - (<http://praxe.pedf.cuni.cz:8080/Plone>)

